

Haalt de universiteit 2040?

Haalt de universiteit 2040?

*Een Europees perspectief op wereldwijde
kansen en bedreigingen*

Bert van der Zwaan

Deze publicatie is tot stand gekomen met steun van de Universiteit Utrecht.

Foto auteur, achterzijde omslag: Arnaud Mooij

Ontwerp omslag: WAT ontwerpers

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

Eerste druk: 2016

Tweede druk: 2017

ISBN 978 94 6298 415 8

e-ISBN 978 90 4853 466 1 (pdf)

e-ISBN 978 90 4853 467 8 (ePub)

NUR 740

Creative Commons License CC BY NC ND

(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0>)

© G.J. van der Zwaan, 2017

Some rights reserved. Without limiting the rights under copyright reserved above, any part of this book may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise).

Vooraf

De universiteit is een van de oudste instituten ter wereld, na achthonderd jaar nog steeds levend en vitaal, waar vele andere instituten ten onder gingen. De universiteit lijkt zelfs te floreren: ook in Nederland neemt het aantal studenten nog steeds toe, het onderzoek staat hoog aangeschreven en de resultaten van de Nederlandse universiteiten zijn indrukwekkend – zeker als de schaal van het land meegewogen wordt.

Toch zijn het roerige tijden. Van alle kanten wordt kritiek geleverd: kritiek op de massaliteit van het onderwijs, de gerichtheid op de efficiency en productie van het onderzoek, het gebrek aan samenwerking met de industrie, de relatief geringe aandacht die de universiteiten zouden besteden aan maatschappelijke problemen. En dat is nog maar de kritiek van de buitenwereld. Ook binnen de universitaire gemeenschap zijn kritische stemmen te horen van docenten en studenten, vaak ook kritisch jegens bestuurders, ‘die van de universiteit een fabriek hebben gemaakt’.

Naast de kritiek op hoe het nu gaat, zijn er de uitdagingen voor de toekomst. IT leidt tot razendsnelle veranderingen in onderwijs en onderzoek. Overal ter wereld lijkt het universitair onderwijs geleidelijk aan geprivatiseerd te worden en is de overheid ook voor het onderzoek niet langer een vanzelfsprekende geldgever. De arbeidsmarkt zal ingrijpend veranderen, en daarmee de opleiding voor studenten. En de wereld staat voor grote problemen als het gaat om de verdeling van de schaarste van voedsel, energie, water en grondstoffen over een groeiende wereldbevolking. Ook dat levert voor de universiteit nieuwe vragen en ongetwijfeld nieuwe verantwoordelijkheden op.

Hoe gaat de universiteit om met de bestaande problemen en hoe bereidt zij zich voor op de toekomst? Waar zitten de knelpunten en kansen voor de komende 25 jaar? Of anders gezegd: op welke manier overleeft de universiteit het beste? In deze bundel essays wordt gezocht naar antwoorden op die vragen. Door de gekozen vorm is het een caleidoscopische verkenning geworden, meer dan een systematische studie. Veel van de essays vinden hun oorsprong in blogs, columns en toespraken die ik oorspronkelijk heb geschreven vanuit een globaal perspectief. In deze bundel is het accent iets verschoven door alleen een vergelijking te maken tussen Europa enerzijds en Noord-Amerika en Azië anderzijds. Andere werelddelen werden buiten beschouwing gelaten, omdat het vergelijken tussen deze drie continenten al ingewikkeld genoeg bleek. In de praktijk valt de nadruk in deze essays niet op heel Europa, dat bleek onmogelijk, maar op West-Europa en Engeland, terwijl voor Azië het accent valt op China, Hongkong en Singapore. Voor Noord-Amerika komt relatief veel problematiek uit de VS aan bod. Hier en daar is nog iets meer gefocust door melding te maken van het actuele Nederlandse debat. Dat is in sommige aspecten nogal afwijkend van het Europese discours, een verschil dat ik probeer te verklaren uit onder andere de specifieke afspraken die de universiteiten hebben gemaakt met de Nederlandse overheid.

Hoewel ik getracht heb het hele universitaire stelsel evenwichtig te belichten, wordt de onderzoeksuniversiteit toch wat meer belicht dan wat in Nederland hoger beroeps-onderwijs (hbo) genoemd wordt. In het buitenland bestaat zo'n scherpe tweedeling vaak niet. Daar is sprake van een hele waaier aan onderwijsvormen die allemaal vallen onder de naam universiteit, wat een goede vergelijking bemoeilijkt. Het stelsel van onderzoeksuniversiteiten is echter goed vergelijkbaar.

Het boek is opgebouwd uit drie delen. In het eerste deel wordt een poging gedaan de oorsprong te traceren van de problemen waarmee de universiteit nu worstelt. Op de verschillende continenten zijn dat weliswaar verschillende problemen, maar toch zijn er ook verrassende overeenkomsten. Dit is het meest beschrijvende deel van het boek, waar de twee volgende delen een meer opiniërend karakter krijgen. Het is nuttig om iedere keer weer terug te gaan naar de oorsprong van de huidige problemen, omdat in de analyse daarvan ook vaak de oplossing te vinden is. In het korte, essayistische karakter van de analyse in dit boek schuilt echter een gevaar: critici kunnen moeiteloos wijzen op onvolledigheden of andere mogelijke verklaringen. Dat risico neem ik voor lief, vooral ook omdat het eerste deel mede bedoeld is om lezers die de ontwikkelingen binnen de universiteit in de afgelopen decennia niet paraat hebben, een overzicht te bieden dat behulpzaam kan zijn om de volgende delen goed te kunnen volgen. De delen zijn echter los leesbaar, en ook de essays kunnen in willekeurige volgorde gelezen worden. Om dat mogelijk te maken, moest hier en daar wel enige herhaling worden toegestaan.

Het eerste deel vormt een denkkader, een springplank, voor de twee volgende delen, die de eigenlijke kern vormen van dit boek. Daarin wordt vrijuit geopinieerd in een poging om de grote lijnen te ontdekken die leiden naar de toekomst, beseffend dat er voor ieder van de continenten of zelfs individuele landen veel aanvullende informatie bestaat die de hier geboden zwart-wittekening zou nuanceren tot een aquarel. Maar dat zou weer ten koste gaan van het debat, dat het meest gediend is met het kiezen van scherpe stellingnames. Ook dat is de bedoeling van dit boek.

Deze bundel essays is het resultaat van een kort sabbatical van vier maanden dat ik genoot van mei tot en met

augustus 2015. In die periode heb ik met tal van collega's overal ter wereld gesproken. In veel gevallen betrof het collega-rectores of bestuurders, maar ook betrokkenen vanuit de overheid, het bedrijfsleven of ngo's. Ik ben hen dankbaar voor de wijze waarop ze hun kennis ter beschikking stelden. Het is ondoenlijk om alle personen te noemen met wie ik gesproken heb, soms kort, soms heel lang. Ik noem hier alleen de personen die in het bijzonder hebben bijgedragen in gesprekken of door het mogelijk maken van gesprekken:

Afrika: Bernahu Abegaz, Ahmed Bawa Cristof Heyns, Bernard Lategan, Charles van Onselen, Morné du Plessi, Peter Vale. *Azië:* Jan van Aalst, Richard Armour, Da Husan Feng, Caitlin Lam, Wilfred Mohr, Lionel Ni, Jelle Nijdam, R.K. Pachauri, Geri Postiglione, Rajiv Seth, Fons Stoelinga, Leena Srivastatva, Joseph Sung, Chorh Chuan Tan, Kevin Thomson. *Noord-Amerika:* Andy Hamilton, John Casteen, Rob van der Hilst, Marc Kastner, William Kirby, Kurt Van Lehn, Robert Lue, Terry Perron, Rafael Reif, Henry Rosovsky, Leah Rosovsky, Jos Scheffelaar, John Sexton. *Europa:* Jose Manuel Barroso, Simone Buitendijk, Michelle Calmy, Kurt Deketelaere, Michael Møller, Anka Mulder, Steve Smith, Marijk van der Wende. De gesprekken met collega's in het Nederlandse Rectorencollege en in de LERU Rectors' Assembly droegen de afgelopen jaren zeer bij aan mijn gedachtenvorming.

De eerste samenvatting en ordening van alle gegevens die ik tijdens het sabbatical verzamelde, vond plaats in Spanje: in Miranda de Castañar boden Govert Dibbets en Yvonne Arends gastvrijheid om volkomen ongestoord te werken. Richard de Waard, Reinout van Brakel en Marijk van der Wende waren behulpzaam bij het vinden van de juiste statistische gegevens. Annemieke Hekking leverde

bureauondersteuning bij het vinden van gegevens en controleren van referenties. Kurt Deketelaere, Peter Vale en Marijk van der Wende leverden bijzondere bijdragen in de vorm van lange gesprekken, maar ook door het verschaffen van materiaal en tal van nieuwe inzichten en, *last but not least*, hulp bij het organiseren van gesprekken. Frank Miedema, Hans de Jonge, Esther Stiekema en Sietzke Vermeulen leverden in een vroege fase zeer behulpzame kritiek op delen van het manuscript; Marijk van der Wende, Kurt Deketelaere en Melanie Peters becommentarieerden de complete eerste versie. Uiteraard zijn de eventueel voorkomende fouten geheel mijn verantwoordelijkheid.

Het sabbatical werd voor mij en mijn partner Wilma Wessels een hoogtepunt door het vele gezamenlijk reizen en verblijven in het buitenland. De hele periode konden we veel meer samen doen dan normaal mogelijk is, gezien het drukke bestaan dat wij beiden leiden. Ook hebben we samen heel veel over de inhoud van dit boek gediscussieerd. Om beide redenen is het voor haar.

Odijk, augustus 2016

Inhoud

Vooraf	5
Inleiding: een zinkend schip?	13

Deel 1 Oude problemen en moderne dilemma's

1. The idea of a university	19
2. Een geschiedenis van secularisatie en democratisering	33
3. De worsteling met verandering	47
4. Stijgende kosten, selectie en een terugtrekkende overheid	57
5. Over grootte, bureaucratie en wantrouwen	69
6. Succes en falen van de ondernemende universiteit	79
7. In de ban van productie en kwaliteit	93

Deel 2 De belangrijkste drijfveren in de komende decennia

8. De belangrijkste trends	109
9. De economie bepaalt de toekomst	117
10. Urbanisatie en de <i>global knowledge hubs</i> in 2040	125

11. IT-technologie als disruptieve kracht	135
12. Digitaal of campusonderwijs?	141
13. De arbeidsmarkt en <i>lifelong learning</i>	149
14. De <i>civic university</i>	157

Deel 3 Contouren van de universiteit van de toekomst

15. <i>Quid durat?</i>	167
16. De noodzaak tot legitimering	175
17. Oude en nieuwe kernwaarden	183
18. De overheid en het toekomstig stelsel van hoger onderwijs	195
19. De <i>global university</i> en het toekomstige kennisecosysteem	205
20. Hoe overleeft de brede onderzoeksuniversiteit?	215
21. Het curriculum van de toekomst	227
Slot: de transitie naar 2040	239
Verantwoording	247
Literatuur	249

Inleiding: een zinkend schip?

In deze bundel essays exploreer ik allereerst wat de drijfveren zijn geweest die hebben geleid tot de moderne universitaire stelsels zoals we die wereldwijd kennen: die verschillende stelsels kennen verschillende problemen – er zijn dan ook vaak verschillende oplossingen. Dat betekent overigens ook dat oplossingen die werken in het ene land, niet noodzakelijkerwijs werken in een ander land: maar al te vaak wordt getracht om via imitatie van bijvoorbeeld Amerikaanse of Engelse universiteiten problemen te verhelpen, waar dat gezien de aard van het Nederlandse stelsel misschien wel onmogelijk is. In het tweede deel worden de grootste uitdagingen geïdentificeerd die door de maatschappelijke veranderingen aan de universiteit zullen worden gesteld. Ook die kunnen per continent of zelfs per land verschillen. In het derde deel zijn een aantal stukken opgenomen die ingaan op de vraag hoe universiteiten op de druk van die veranderende maatschappelijke omstandigheden zullen reageren: de komende 25 jaar ontstaan nieuwe bedreigingen, maar zijn er ook grote kansen.

Haalt de universiteit 2040? Er zijn al veel oplossingen geboden voor de problemen waarmee de universiteit nu worstelt.^{1,2} Maar vaak zijn deze oplossingen relatief abstract en is het niet duidelijk of ze werken binnen het huidige

1 Barnett, R., 2011: *Being a University*, Routledge, 188 pp. Breed opgezette studie over de kernwaarden en doelen van de universiteit.

2 Elkana, Y., Klöpper, H., 2012: *Die Universität im 21. Jahrhundert. Für eine neue Einheit von Lehre, Forschung und Gesellschaft*, Edition Körber-Stiftung. Vooral vanuit continentaal Europees perspectief geschreven overzicht van de doelen van de moderne universiteit, doorspekt met vele voorbeelden vanuit de onderwijspraktijk.

systeem. De vraag is aan welke knoppen we precies moeten draaien om de oplossingen echt te realiseren. Daarbij is ook een andere vraag relevant: helpt het überhaupt wel als we aan knoppen draaien, of is de universiteit simpelweg een product van maatschappelijke processen, meer dan dat de universiteit zelf bepaalt wat er gebeurt? Het eerste deel van deze bundel gaat vooral over processen binnen de universiteit, dus over de knoppen waar de universiteit aan kan draaien om processen in balans te brengen waar dat nodig is. Het tweede deel gaat dieper in op de factoren die buiten de universiteit liggen, maar die die de komende 25 jaar wel veel impact zullen hebben.

In deze bundel wil ik langzaam het beeld laten groeien dat de universiteit weliswaar niet zoals sommigen beweren een zinkend schip is, maar toch rigoureus haar steven zal moeten wenden om te overleven. Dit heeft betrekking op bijna alle facetten van haar bestaan. Het onderwijs gaat ingrijpend veranderen, maar bovenal verandert de student die het onderwijs gaat volgen. Niet langer is een diploma het einddoel, maar op maat gesneden cursussen die goed voorbereiden op een baan op een ingrijpend andere arbeidsmarkt. Niet langer onderzoek dat uitsluitend disciplinair is, maar onderzoek dat zich afspeelt in een uiterst dynamische wereld van *big data* en veranderende, deels digitale samenwerkingsverbanden. Niet langer een universiteit waar vooral financiën leidend zijn, maar waar de bijdrage aan de wereld om haar heen een centrale draad is in haar handelen. Het is zorgelijk dat het gesprek binnen en met universiteiten vaak gaat over de bezuinigingen of de visie van de overheid, terwijl het eigenlijk zou moeten gaan over op welke wijze we de grote veranderingen die onvermijdelijk gaan komen tegemoet treden. Daarbij mist de universiteit een breed gedeeld waardepatroon waarmee

we de problemen van vandaag en morgen te lijf kunnen gaan.

Tegenover al deze zorgen en problemen staat dat een universiteit eigenlijk de meest hoopgevende gemeenschap is die er bestaat, gevuld met jonge mensen die uitkijken naar hun toekomst, en met scherpe geesten die ongekende wetenschappelijke verten ontsluiten, een gemeenschap die al achthonderd jaar toont de veerkracht te hebben om te overleven.